

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1965

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1965

Yıl: 1965

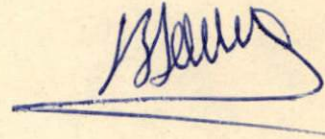
Cilt: XIII

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

Öğrencim
Şamil Dağcı'ya, Bekir Demirkol

18-10-1985

1965

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa
Ord. Prof. Suut Kemal YETKİN : <i>A Survey of Turkish Painting</i>	1
Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU : <i>Din ve Toplum İlişkileri ve Dinî Gruplar</i>	13
Öğ. Gö. Osman KESKİOĞLU : <i>İsmail Gelenbevi ve Sübût-ı Hilâl Me- selesi</i>	21
Doçent Dr. Cavit SUNAR : <i>Namazdan Maksat Nedir?</i>	31
Doçent Dr. İbrahim A. ÇUBUKÇU : <i>Hicrî 5. / Milâdî XI inci Yüzyılda İs- lâmda Siyasî ve Dinî Durum</i>	39
Öğ. Gö. Osman KESKİOĞLU : <i>"Yeni İslâm Düşüncesi" Üzerine Bazı Görüşler</i>	45

B i b l i y o g r a f y a

Doçenç Dr. İbrahim A. ÇUBUKÇU : <i>Histoire de la Philosophie Islamique</i>	53
Doçent Dr. Yaşar KUTLUAY : <i>A History of Muslim Philosophy</i> . . .	57
As. Dr. Hikmet TANYU : <i>Konfüçyüs, Feylesof ve Din Kurucu</i> .	59
Prof. M. Tayyib OKİÇ : <i>Tunus'taki Manastır şehri Mezar Kıt- beleri</i>	65

TUNUSTAKİ MANASTIR ŞEHİRİ MEZAR KİTABELERİ

Tunus'un tarihi eserler müfettişi Süleyman Mustafa Zebis'in, Tunus Arkeoloji ve Sanat Enstitüsü neşriyatı arasında, Tunus Kitabeleri Külliyyatı serisinin ikinci kısmı olarak, Manastır Kitabeleri (Nakā'ışu'l-Manastır-Inscriptions de Monastir) adlı eser, cidden mühim ve değerli bir tedkik mahsulüdür¹.

Tunus Cumhuriyeti Habîb Burgiba'ya ithaf edilen bu eserin ilk dört sahifesinde, Tunus'un tanınmış ilim ve sanat adamlarından ve yukarıda zikri geçen Enstitünün reisi Abdülvahhab Paşa'nın bir önsözü (Préface) bulunmaktadır. Sonraki iki sahife (s. 5-6) müellifin mukaddimesine âid olup, bunu da Manastır şehrinin bir tarihçesi takib etmektedir (s. 7-14). Transkripsiyon sistemine ayrılan bir fasıldan (s. 15) sonra müellif, eserin tedkikini kolaylaştırmak gayesiyle, kitabelerin formüllerini ayrı bir babda (17-25) okuyuculara sunmuştur. Bundan sonra asıl mevzu geçilerek mezar kitabelerinin (Inscriptions funéraires) arabça metinleri ile Fransızca tercemeleri ve mezar taşlarının tavsifi yapılmaktadır (s. 27-101). Buna ilâveten eserin basımı esnasında yeniden ortaya çıkan mezar taşlarının kitabeleri kaydedilmiştir (s. 101-111). Böylece tedkik edilen kitabelerin sayısı 152'yi bulmaktadır. Eserin sonunda şahıs isimleri endeksi (s. 113-128) ile lâkablar, ünvanlar ve meslek isimlerine aid endeks (s. 129-130) ve mündericat babı yer almaktadır. Nihayet Manastır kitabelerini ihtiva eden 30 fotoğraf ile eser sona ermektedir (s. 152).

Evvela şuna işaret edelim ki Abdülvahhab Paşa önsözde pek faydalı malûmat vermekte, hususiyle Manastır tabirinin iştikakı üzerinde ehemmiyetle durmaktadır. Bilindiği üzere Bizanslıların, kale biçiminde, muhkem manastırları vardı. 8. asırda Arabların muhkem tekkelerine Suriye ve Filistin'de "manastır" tabiri veriliyordu. Bu tabir oradan "İfrîkiya"ya geçip kullanılmaya başlanmıştır. Eski "Ruspina" mahallinde hiç bir zaman Hıristiyan manastırları bulunmamıştı ve dolayısıyla de bu tabirin evvelce orada kullanılmış olması söz konusu edilemez. Ancak 9. asırda İfrîkiya'nın sahil hisarlarını "Ribât" diye isimlendirmeye başladıkları malûmdur. Bu ilk askeri ve dinî abideler ibadet ve zikir yerleri olmakla kalmıyor, aynı zamanda Arabların Bizans veya Roma-Latin donanmasına karşı bir müdafaa mercü olarak kullanılıyordu. Buralarda mücahid dervişler oturmakta idiler. Bunlar ribatın hücrelerinde oturdukları için, kendilerine "murabıtlar" (murâbitün, les marabouts) adı verilmişti. İtibarları çok yüksekti. İslâm dininden ilham alan bu dervişlerin faaliyeti ateşli ve imanlı İfrîkiya halkının nezdinde geniş bir hüsn-i kabule mazhar olmuştur. Onlar bu nurlu maneviyat ve bereket yuvaları etrafında toplanmağa ve bazan uzun mesafelerden getirilen ölümlerin na'şlarını bu ribatların himayekâr gölgesi altında defnetmeğe başlamışlardı. Bu adet o derece şüvâ bulmuştu ki, en müreffeh devrinde bile Mehdiyye gibi bir şehir hususi mezarlığa sahip değildi. Zira ahali ölümlerini, deniz yoluyla, götürüp Manastır'daki Ribat'ın civarına defnediyordu. Hatta "Zîri" hanedanları bile Manastır'da kendileri için öyle bir hanedan mezarlığı tesis etmişlerdir ki, Sanhaciler prens ve prenslerinin gömüldükleri bu mezarlıkları muasır vakanüvisler hayranlıkla tavsif etmişlerdir. Tunus

1 Slimane - Mostafa Zbiss, Inscriptions de Monastir (Préface de H. H. Abdul - Wahab, président de l'Institut National d'Archéologie et Arts), Tunis 1960, pp. 1-131 + I-XXXI planches. (Secrétariat d'Etat à l'Education Nationale - Institut National d'Archéologie et Arts Tunis - Corpus des Inscriptions Arabes de Tunisie, 2ème partie).

tarihinde bilinmeyen mühim askerî ve mülkî şahısların ünvanlarını bu Manastır şehri mezar kitabeleri bize açıklamakta ve meselâ “kâ'id” ve “amîn” tabirlerinin hakiki manaları bunlar sayesinde oldukça tavazzuh etmektedir.

Tunus İfrîkiya'sındaki mezaristanların en eskisi Kayravan şehrinde dir. İsmi, Hz. Peygamberin sahabilerinden Ebû Zama'a el-Belawî'ye nisbetle “al-Balawiyya”dır. Burada 34 / 654 tarihinde ilk defnedilen zat, Callûla savaşında şehid düşen bu sahabidir. Bu mezarın civarında ikinci halife Hz. Ömer'in torunu olan bir kızın mezarı vardır ve bu kısma bu sebepten dolayı “Kureyş Mezarlığı” denmektedir. Yine burada Hz. Peygamberin neslinden olan “Şerifler”in mezarları vardır ki bu mahalle “Yeşil Cenah” (al-Canâhu'l-Ahđar) adı verilmiştir. Tunus şehrinde de buna benzer meşhur bir mezaristan vardır ki, ona “Salsala” (zincir) denir. Burada İmam Malik'in talebesi meşhur fakih 'Alî ibn Ziyâd'ın türbesi vardır (183 / 799). Bu gibi meşhur mezarlıklara İslâm âleminin hemen hemen bütün büyük şehirlerinde tesadüf edilmektedir (Mekke, Medine, Dimaşk, Kudüs, Kûfe, Basra, Bağdad, Kahire, Kayravan, Tunus, Fas, Kurtuba, Gırnata, Palermo v. s.). Bunların bazıları civarlarındaki mühim bir âbidenin (meselâ Dimaşk'taki al-Bâbu's-Sağır) ismini, bazıları ise, erkek veya kadın büyük ve mühim bir şahsiyetin ismini taşımaktadır (meselâ, Bağdad'ta meşhur imam Ahmed ibn Hanbel ile Harun er-Reşid'in annesi al-Hayzurân'ın defnedildikleri mezarlıklar onların isimlerini taşımaktadır). Mekke'deki “Ma'lâ” adlı mezarlık, islâmiyetten bir kaç asır evvel tesis edilip, Kureyş kabilesinin ileri gelen şahsiyetleri oraya defnedilmiştir. Yani Hz. Peygamberin ecdadı, sonra amcaları, ilk zevcesi Hz. Hatice ve diğerleri burada yatmakta ve dindar müslümanlar tarafından ziyaret edilmektedirler. Keza Medine'deki meşhur “Bakî” mezarlığına Hz. Peygamberin hicretinden sonra vefat eden yakınları ile eski sahabesi, din uğrunda savaşan ilk mücahidler ve islâmiyetin ilk devrindeki diğer meşhur şahsiyetler defnedilmişlerdir.

Eserde, bu iki en eski islâm nekropolü hakkında mufassal malûmat dercedilmiştir. 15. asırda, ecdadından intikalen Kâbe muhafızlığında bulunup 838 / 1434 tarihinde vefat eden Cemalu'd-Dîn Muhammad ibn 'Alî aş-Şaybî'nin Mekkedeki al-Ma'lâ mezarlığı hakkında “aş-Şarafu'l-A'lâ fi Zikri Kûbûri'l-Ma'lâ” adlı kıymetli eserin, müellifi eliyle yazılmış nüshası halen Abdülvahhab Paşa'nın hususi kütüphanesinde bulunmaktadır. Modern epigrafi ilminin icablarına uygun bir şekilde yazılmış bu monografya mühim mezarlıkların tavsifi ile kitabelerinin tam metinlerini ihtiva etmektedir. Hatta kitabelerde rastlanan bazı hatalara da işaret etmeyi ihmal etmeyen müellif, kitabelerdeki yazı çeşidini dahi kaydetmekte, mezarlarda yatan her ölünün biyografyasını en mevsuk eserlere istinad etmek suretiyle çizmektedir. Şayed bu mezarlıkta medfun bulunan şahıs Mekke'li olmayıp vefatından sonra başka yerlerden, hatta çok uzak memleketlerden (meselâ: Hindistan, Türkistan, Yemen, Suriye, Mısır, Mağrib v.s. den) buraya getirilip defnedilmiş ise, yazar bunu da ayrıca tasrih etmektedir.

Abdülvahhab Paşa önsözünün sonunda mezarlıkların ve bilhassa mezar kitabelerinin büyük ilmî ehemmiyetine işaret ettikten sonra, Tunus'taki islâmî mezar kitabelerinin ilmî metodlarla tedkiki ihtiyacı üzerinde durmakta ve bunların etnografya, coğrafya, sanat ve muhtelif meslek erbabı bakımından büyük faydalar getireceğine inandığını belirtmekte, böylece ortaçağ Tunus hayatındaki fikir cereyanlarının aydınlatılabileceğini ümit etmektedir.

Süleyman Mustafa Zebis ise, muhtasar mukaddimesinde, Manastır şehrindeki Ribat ile Sîdî el-Mazerî mezarlığı arasında bulunan mezar taşlarının nasıl kumdan çıkarılıp kurtarıldığına dair kısaca malûmat vermekte ve bu hususta kendisine yardımda bulunanlara teşekkür borcunu da unutmamaktadır. Bundan sonra Manastır şehrindeki mezar taşlarının ehemmiyeti üzerinde durmaktadır. Bu kabirler Kayravanunkine nisbetle daha az sayıda olmakla beraber, tarihi ehemmiyetleri büyüktür. Bunlar, Hilâlîlerin istilâsından (XI. asrın ortası) sonraki devre (ki bir buçuk asır kadar sürmüştür) aid tarihi boşlukları bir hayli dolduracak mahiyettedir. Zira bu mezar

kitabelerinin büyük bir kısmı bu devirden kalmadır. Bu devrin tarihine dair malûmat ise, hemen hemen hiç mesabesindedir. Halbuki bu kitabeleri tedkik ederken, Mehdiyye ve Manastırda yaşamış unsurların çeşidlerine muttali olunmakta, Endülüslülerden başlayarak, Mısırlılar, Yemenliler, Fas ve Cezairden gelmiş Berberilerle Türklerin de buralarda oturduklarını öğrenmek mümkün olmaktadır. Meslek mevzuunda da keza bu kitabeler zengin bir liste vermektedirler (meselâ: Tüccar, muallim, tabib, hukukçu, kâdı, kâid v.s.). Bu arada şimdiye kadar bilinmeyen bazı mühim idari ve askeri şahsiyetler ortaya çıkmaktadır. Zîri hanedanlarından birisi Tamîm oğlu, yani Tamîm ibn-i Mu'izz ibn Bâdis (454-501 / 1062-1107), "Manastır Emîni" (Amînul-Manastîr), bir hayli kâidler, bir "mukaddem". Zikre değer daha bir şahsiyet var ki "Abbâsî Şerîf" ('Abbâs -ki Abbâsî halifesi al-Manşûr tarafından idam edilmiştir- ibn Hasan ibn Hasan ibn 'Alî ibn Abî Tâlib)'dir. Mukaddimesinin sonunda müellif bize bu mezar kitabelerinden başka diğer kitabelerin (mebanilere aid kitabelerin) de neşredileceğini va'detmektedir.

Yazar Manastır şehrine tahsis ettiği fasılda (La ville de Monastir) en eski devirlerden bu güne kadar, eski Ruspina yerinde kurulmuş bulunan, Manastır şehrinin tarihini bize kısaca çizmektedir. Buna göre içinde bulunan meşhur Ribat'a (Manastır'a) nisbetle şehrin ismi al-Manastîr olmuştur. Ribat adı verilmeden evvel bu âbidev binanın manastır olarak isimlendirilmesi dolayısıyla, evvelce buralarda manastır denen bir hristiyan tekkesinin mevcudiyeti zehabına kapılmaması için müellif okuyucuları ikaz etmeyi lüzumlu görmüştür. Zira Abdülvahhab Paşa'nın da dediği gibi, bu havalide esasen hiç bir zaman hristiyan manastırı bulunmamıştır. Ve böyle bir manastıra dair ne eski ne de yeni her hangi bir garb vesikasına tesadüf edilmiştir. Ribat, VIII. asrın sonlarına doğru ve muhtemelen şarktan alınan bir plân dahilinde inşa edilmiştir.

Tunus Cumhuriyetinin doğu sahilinde ve Sûs şehrinin takriben on beş mil güneyinde bulunmakta olan Manastır şehrinin eski ismi Ruspina olup, Punique ismi olan "Rous Peuna"dan alınmıştır. Bunun latince tercemesi ise "Caput Anguli"dir. İlk devirde mütevazî bir yer olan Ruspina, bilhassa Roma imparatoru Cesar'ın Afrika seferlerinden sonra Afrika, Roma imparatorluğunun bir vilâyeti olmuş, Ruspina da bu vilâyetin hududlarına girmişti. Fakat onun ilk kazandığı bu ehemmiyet, sonraları Sûs şehrine geçmiştir.

Asırlar sonra Abbâsî valilerinden Harsama ibni A'yan tarafından burada meşhur ribat'ın inşa ettirilmesinden itibaren, Manastır şehri eski ehemmiyetini tekrar kazanmıştır. Zira bu havali evvelce hristiyan Bizanslılardan zabt olunmuş, daha sonra Bizanslılar bir buçuk asır müddetle buralarını istirdad etmeğe çalışmışlardır. Bu tehlikeyi bertaraf etmek için Abbâsî Halifesi Harûn-Resîd en kıymetli generallerinden birisi olan Harsama'yı buralara vali tayin etmiş ve bu ünlü ribat'ın inşa ettirilmesini emretmiştir. Bu müessesenin İslâmiyette nev-zuhur oluşu, bazı din eleması tarafından bid'at telâkki edilmiş ise de, Kayravan fakihleri, umumi menfaatlere hâdimdir gerekçesiyle bunu tecviz edip inşasına mümaneatta bulunmamışlardır. 181 / 797 tarihinde inşası tamamlanmış bulunan bu ilk ribatı Tunusta daha bir çok rib'atlar takib etmiştir. Bu rib'atlar ve, dolayısıyla, Manastır şehri Tunus'un mukaddes bir yeri olmuş ve hristiyan Bizanslılara karşı açılan cihad-ı mukaddesler bu ribatlarda hazırlanmıştır. Din uğrunda savaşacak olan fedailerin bu diyardaki muhtelif ve bazan da birbirine zid unsurlardan teşekkül etmesine engel olunmamıştır.

Manastırdaki rib'atın ehemmiyeti zamanla o kadar artmıştı ki, yalnız genişletilmesine değil, aynı zamanda ona kadınlara mahsus bir rib'at ilâve edilmesine kadar gidilmiştir. Nitekim civarında iki yeni rib'atın inşası hemen hemen ilkinin ardından tahakkuk etmiş sayılabilir. Bunlardan birine bu gün "Sîdî Zu'ib" (Sîdî Dhu'ib), diğerine de (ki yakınlarda yıkılmıştır) "Sîdî 'Âmir" ismi verilmiştir. Manastır şehri yakınlarda inşa edilmiş üç rib'at daha vardır (Şakânîs-Chaqanis, İbnu'l-Ca'd ve Lamta rib'atları). Bu rib'atların IX. asırda memleket müda-

faasındaki rolleri o derece mühim olmuştur ki, yalnız hıristiyan hücumlarını def' etmekle kalmamışlar, aynı zamanda Sicilya adasının işgalinde ve böylece deniz hakimiyetinin sağlanmasında başlıca amil olmuşlardır. Müteâkiben derviş mücahidler (murabıtlar) bu mühim ve çetin vatani vazifeyi başarıyla ifa ettikten sonra rib'atlarına çekilip kendilerini tamamen ibadet ve zikre vermişler ve rib'atları sünnilîğin metin birer kale-i haline getirmişlerdir. Memlekete şiiîliği sokmaya çalışan Fatımilere karşı hoşnudsuz davranmalarına rağmen, bu mücahidler tavr-u hareketlerinde pek ihtiyat göstermişlerdir. XI. asrın meşhur müellifi al-Bakrî'nin bu rib'ata âid mühim bir tavsifi vardır. Müellif bunda, âşûrâ günü rib'atlarda büyük bir kalabalığın toplandığını yazmakta ve aşağıdaki malûmatı ilâve etmektedir:

Bu muhkem bina çok yüksekti. Birinci katında bir camii vardı. İçinde daima âbid ve zâhid bir rib'at şeyhi bulunurdu. Rib'at dahilinde bir çok oda ve hücreler mevcuddu. Bunlarda âbid ve zâhid kimseler oturmakta idiler. Güney tarafında yine muhkem bir bina vardı ki orada kendini ibadete veren dindar, kadınlar kahrırdı. Ribatta büyük sayıda hamamlar da bulunmakta idi. Bilhassa Kayravan'dan bu ribat sakinlerine bol bol para gönderilirdi. Manastır havalisinde âbid ve zâhidlerle meskun bu çeşid rib'atların benzerleri yok değildi. XI. asrın ortalarında yapılan bu tavsif, bundan önceki iki asır için de variddi.

Al-Bakri bu tavsifi yaptığı zaman, Tunus Hilâlilerin işgaline uğramıştı. Bu durum karşısında Zirî hanedanları Kayravan'ı terk edip Mehdiyye şehrini yeni payitaht yapmışlar, şehir sakinlerinden çoğu sahil şehirlerine göçmüşlerdi. Meşrû hükümdarların za'fı karşısında bu şehirler müstakil emirliklere ayrılmışlardı (Bizert, Tunus, Safaks gibi), XII. asrın ortalarına kadar Mehdiyye şehri diğer şehirlerden alâkasını kesmiş vaziyette idi. Yalnız deniz yoluyla Manastırla irtibat halinde idi. Ancak hanedanların misalini takib eden meşhur âlim, edib, şair ve sanat erbabıdır ki Kayravan'ı terk edip Mehdiyyeye yerleşmişlerdir. Buna inzimamen Normanların Sicilyayı istilaları üzerine (484 / 1091), oradan da göç eden bir çok müslüman Mehdiyyeye sığınmışlardır. Bunlar arasında İmam al-Mazarî ve İbn Hamdîs gibi meşhur Sicilya üleması bulunmaktadır. Mamafih Mehdiyye bu âlimler sayesinde ilim, edebiyat ve sanat bakımından mühim bir kültür merkezi haline gelebilmiştir. Vefatlarında bu zatlar zühd ve takva yeri olan Manastırda defnedilmelerini arzulamışlardır ki hanedandan olanların bile Manastırda defnedildiklerini görmekteyiz. XII. asrın ortalarında meşhur Coğrafyacı al-İdrîsî, Mehdiyyede mezaristanın mevcut olmadığını kaydetmekte ve ancak mezkûr şehir ölülerinin, deniz yoluyla, Manastır'a naklolunarak oraya defnedildiğini sözlerine ilâve etmektedir. Zira Hilâliler bütün tahribat ve merhametsizliklerine rağmen zühd ve takva yeri olan Manastıra dokunmamışlardı. 543/1148 tarihinde Mehdiyye şehrinin Normanlar tarafından zaptedilmesi üzerine, bura halkı Manastıra iltica etmiş ve Manastır şehrini yeni mahallelerle tevsi etmişlerdir. Manastır'daki Ulu Câmîu's-Sayyida XI. asrın mi'marî mahsüllerindendir. Hatta 555/ 1160 tarihinde Abdül-Mu'min tarafından zaptı ve böylece Tunus'un el-Muvahhidûn hakimiyetine girişi münasebetiyle dahi Manastır şehri bir değişikliğe uğramamıştır. Böylece bir ibadet, zühd ve takva şehri olan Manastır, sükûnet içinde bir ilim ve irfan merkezi haline gelmiştir. At-Ticânî'nin seyahatnamelelerinden anlaşılıyor ki Hafsi'lerden I. Abû Zakariyya, hocalık yapmak için, Manastır'da yerleşen Mehdiyyeli büyük âlim Muhammed ibn İbrâhîm Zanâtî'ye maaş bağlamıştır. Bu gibilerin yanında meşhur mutasavvıflar da bulunuyordu. Meselâ tanınmış mutasavvıf İbnu'l-'Arabî'nin meşhur "Risâlatu'l-Ûuds" adlı eserini ithaf ettiği büyük mutasavvıf 'Abdu'l-'Azîz al-Mahdawî bunlardan biri idi. Orta çağın en büyük fikir eseri olan bu risalenin hıristiyan fikriyyatına kuvvetli tesiri olmuştur. 747 / 1347 tarihinde Tunus'u zapteden ve Merinilerden olan Fas sultanı Abu'l-Hasan'ın ilk işi Kayravan ve Mehdiyyeden başka Manastır'ı da ziyaret etmek olmuştur ki bu keyfiyet Manastır'ın haiz olduğu şöhretin bir delilidir.

Fakat al-Muvahhidûn ve al-Hafsi'lerden sonra memleket za'fa ve deniz aşırı düşmanların hücumlarına maruz kalmıştı. Haçlılar müslüman memleketlerini doğuda yağma ettikten sonra,

batı islâm ülkelerine de saldırmışlardı. Nitekim 1270 tarihinde Saint Louis'un hücumundan başka, 1390 senesindeki Fransız-Ceneviz donanmasının hücumları bu kabildendir. Haçlıların bu saldırıları iki papa (yani Roma ve Avinyon papaları) tarafından da takdis edilmiştir. Mafih bunlar Mehdiyye topraklarına çıkmaya muvaffak olmuşlarsa da, neticede tekrar geri dönmeye mecbur kalmışlardır. Ancak bu hadiseler Manastır ve rib'atının daha fazla tahkim edilmesine sebep olmuş ve 828 / 1424 tarihli bir kitabeden de anlaşılacağı vechile bu yolda geniş çapta bir faaliyete girişilmiştir.

XVI. asırda ise Manastır Muḥammad al-Wazzānī (Leon Africain)'nin tavsifine göre, fakir bir halde idi. Ondan sonra Manastır daha kötü günler yaşadı. Türk-İspanyol deniz savaşları esnasında bir ara İspanyolların eline düşmüş, bundan sonra Charles Quint'in donanmasının saldırısına uğramış, 1539 tarihinde André Doria tarafından zaptını müteakib Türklerin eline geçmiştir. Bilindiği gibi André Doria 1549 tarihinde Turgut Reis'in peşine düşmüş, Tunus hükümdarı hesabına diğer şehirler arasında Manastır'ı da itaate mecbur etmişti. Fakat bu amiralin ayrılışını takiben Turgut Reis Manastır'da bir Türk garnizonu kurmaya muvaffak olmuştu. André Doria'nın sonraki teşebbüsüne rağmen Türkler Tunus'un üzerindeki hükümlerini idameye muvaffak olmuşlar ve burası artık Türk askeri müdafaasının kuvvetli bir üssü haline gelmiştir.

XIX. asırda Hüseyinî emir Ḥamūda Paşa Manastır rib'atını takviye ettikten başka, içinde oturan derviş ve talebeyi civarındaki Sidi Zuib rib'atına naklelemişti. Bundan sonra bilhassa Tunus ordusunu islâh eden Ahmed Beğ zamanında bu meşhur rib'at askeri garnizonun merkezi olmuş ve Fransız işgaline kadar bu mühim üs askeri vazifesini ifa etmiştir.

Fransız himayesi üzerine Rib'at artık bir askeri müdafa sisteminden tecerrüd etmiştir. I. cihan harbinde Fransızlar Rib'ata Alman esirlerini yerleştirdiler ve onları Rib'atın tamiri işlerinde kullandılar. Rus ihtilalinden sonra Tunus'a sığınan Beyaz Rus mültecileri de Rib'ata yerleştiler. Bundan sonra Fransız işgal kuvvetleri elinde kalan Rib'at, nihayet 1956 senesinde Tunus devletine devredildi.

Yapılan geniş restorasyondan sonra VIII. asırda inşa edilen ibadet mahalli halen bir "İslâm Sanatı Müzesi" haline getirilmiş bulunmaktadır.

Şunu da kaydetmek icab eder ki, Türklerin fethinden sonra Manastır çok faal bir şehir olmuştu. Mütemedi istilâ, harb ve kargaşalıklar içinde şehir ahalişi çalışma hususunda, büyük bir dinamizm kazanmış ve Tunus'un en faal unsuru haline gelmişti. Ordu, idare özel sektör, hususi meslekler ve sair sahalarda kendini daima en kaliteli bir eleman olarak göstermiştir. Şimdiki Cumhur Başkanı Habib Burgiba da Manastırlıdır.

Manastır şehri ve meşhur rib'atının, burada hulâsa ettiğimiz, tarihçesinden sonra müellif Süleyman Mustafa Zebis asıl mevzuuna geçerek, evvelâ kitabelerin formüllerine (Formulaire Epigraphique), sonra da metinlerine temas etmektedir.

Neşrettiği kitabeler arasında yazıları harab durumda bulunanlar da vardır. Müellif bunların mümkün olduğu kadar rekonstrüksiyonlarını yapmaya gayret etmiştir ki bir çok ahvalde çalışmaları çok müşkilâta uğramıştır.

Mezar kitabelerinin tarihlerine gelince, müellif bunları tarihi sıra içinde tertib ettiği için, tedkikte bulunacak olanlara bir hayli kolaylık temin etmiş bulunmaktadır. Bu kitabelerin en eskisi 360 / 970, ve en yenisi ise, 749 / 1348 tarihlidir. Büyük bir kısmı hicrî 4. (milâdî X.) ve beşinci (milâdî XI.) asra aid olmakla beraber, müteakib asrınkiler de bir hayli yekûn teşkil etmektedir. Bazılarının tarihi tamamen kırılmış veya silinmiş, bazıları ise, kısmen tahrib görmüşdür. Müellif bunlardan bazılarınin tarihini, rekonstrüksiyon yaparak, çıkarmış, bazılarınin tarihi ise, meçhul kalmıştır. Ancak şahıs isimleri vasitasıyla az miktarda bile olsa, bir kısmının takribî

tarihlerini tesbit edebilmiştir. Bu kitabelerden bir kaç tanesi üzerinde burada kısaca durmayı uygun buluyoruz. Meselâ:

“Manastır Emîni” (Amînu'l-Manastır) 'Alî ibnu'l-Huseyn al-Hayyât'ın (419 / 1028) kitabesi (no. 6) ilgi çekicidir. Çünkü bu devirde Emin'den ne kastedildiği kati olarak malûm değildir.

Keza Kâ'id İbrâhîm'in torunu ve Kâ'id 'Abdül'azîz'in oğlu Kâ'id Muhtâr (no. 25), ki İtalya'da Bari şehrinde vefat edip, babasının emri üzerine Manastır'a getirilerek defnedilmiştir. Bu ka'id ünvanından da ne kastedildiği, kati olarak, bilinmemektedir. Umumiyetle bir nevi askeri kumandan mı, yoksa Korsanlar reisi mi, veya 'Abdülvahhâb Paşa'nın tahminine göre amiral midir, bilinmiyor. Bundan ayrı olarak merhumun vefat tarihi de eksiktir. Arablar tarafından Bari şehri 392 / 1002 tarihinde kuşatıldığına göre, müellif, vefat tarihi hususunda bu seneyi nazar-ı itibara almak temayülündedir.

'Âişa ibnat Abî 'Alî ibn Yûsuf al-Balawî (475 / 1083) nin mezar kitabesi (no. 36) nin resimli oluşu dikkati çekmektedir ki, bir kadının mezar kitabesinde böyle bir süs hoş görülmüştür. Aynı şekilde Fâtıma bint 'Abdilwahhâb (492 / 1104)'ın kitabesi de (ilâve no. 4) süslü ve resimlidir.

Barak bint 'Abdillâh, zawcatu'l-Kâdî Abî Muḥammad 'Abdi' l-Wâfî (514 / 1120)'nin kitabesine göre bu hanımın hıristiyan iken ihtida edip Kâdî Abû Muḥammad Abdu'l-Wâfî ile evlenmiş olduğu tahmin edilebilir (no. 72).

Kitabelerin kısm-ı a'zamı kûfi hattının muhtelif çeşidleriyle yazılmıştır. Bir kaç kitabe kürsif ile, üç dört tanesi de Endülüs kürsifiyle nakşedilmiştir.

Büyük tarihi kıymeti haiz bu kitabelerin, paleografya bakımından, ehemmiyetleri de büyüktür. Bütün bunları deşifre etmek, son derece çetin ve büyük sabır isteyen bir iştir. Bu bakımdan müellif Süleyman Mustafa Zebisi bu büyük başarısından dolayı tebrik etmek gerekir. Yazının cidden değerli bir eser meydana getirdiği aşikârdır. Kendisinden ilerde bize bu çeşid kıymetli eserler vereceğini ümit etmek hakkımızdır. Bilhassa daha mühim ve sayı itibariyle daha fazla olan Kayravan nekropolünü de işlemek zahmetinden kaçınmayacağını ümit etmekle bah-tiyarız.

Prof. M. Tayyib OKIÇ